

ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКОТО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТЕРМИНИТЕ В „ТЕРМИНОЛОГИЧЕН РЕЧНИК ПО ЕКОЛОГИЯ И ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА“

За термини и терминология днес се говори все повече и повече. Въпросите на терминологията постепенно започват да се превръщат в едни от най-актуалните и особено важните за съвременното ни езикознание. Днес те представляват интерес не само за езиковедите, но и за специалистите в различните научно-технически области, както и за обществото като цяло. Практическата нужда от терминологични изследвания и издания, която имат не само учените и специалистите, но и всички образовани граждани, говори за изключително нарасналата съвременна роля на терминологията като метадисциплина, формираща фундаменталните основи на научното мислене и обхващаща проблематиката на всички научни специалности и професии. Терминологията идентифицира езиковите инструменти за научното усвояване на света и прави максимално резултатна всяка познавателна дейност, защото терминологичният апарат представлява ключов елемент за всяка наука, за всяка професия. Функционирането и осъществяването на каквато и да било човешка дейност днес е невъзможно без ясен, точен и строго определен набор от термини, който е натоварен с две основни функции: отразяване на знанието в дадената област и осигуряване на научната и професионалната комуникация.

Като инструменти на знанието термините се нуждаят от научно издържано и адекватно терминографско отразяване в различни терминологични речници. Възникнала като приложна дисциплина, терминографията днес е призвана не само практически да прилага постиженията на терминологията, но и сама да решава редица теоретични въпроси и да предявява изисквания към научното осмисляне и интерпретиране на термините като лексикографски (и в частност като терминографски) единици. Терминографията събира, обработва, систематизира и представя резултатите от терминологичната практика, като регистрира нови термини и значения, които изискват съответното тълкуване. Създаването на различни видове терминологични речници е доста сложна и трудоемка, но много важна задача пред терминологите, защото този тип справочници са изключително необходими за всяка наука и човешка дейност. Трябва да се има предвид, че терминологичните речници описват термините и като езикови единици, и като названия на понятия от отделните науки, професионални области и пр. Този факт значително усложнява работата по тяхното съставяне, защото често пъти не е достатъчно да се даде дефиниция, както и граматическа, правописна и друга формална характеристика на отделните термини, но е нужно да се разработи и разгърнат справочен апарат за тези термини, наситен с разнообразна информация.

Общозвестен е фактът, че представянето на словното богатство в лексикографски справочник се осъществява по предварително създадена концеп-

ция, определяща неговите цели, задачи и предназначение. Изработваната в Секцията по терминология и терминография към Института за български език поредица от терминологични речници е предназначена не само за специалисти в съответните научни области, но и за най-широки кръгове от обществото – ученици, учители, студенти, преподаватели във висши учебни заведения, журналисти, редактори, любознателни читатели и всички, които се нуждаят от справка за значението на един или друг термин. Целите и задачите на тази терминологична поредица са да се дават на ясни, точни и достъпни дефиниции, както и допълнителни знания за основните термини от съответните науки. Затова всички речници от поредицата са с тълковно-енциклопедичен характер. Поредицата се изработва по идея на чл.-кор. проф. д.ф.н. Мария Попова, която е автор на общата концепция.

В настоящото изложение ще се спра на някои основни проблеми на речниковата статия, възникнали при съставянето на четвъртия том от поредицата – *Терминологичен речник по екология и опазване на околната среда*, и на лексикографските решения на тези проблеми, които авторският колектив е търсил в съответствие с общата лексикографска концепция на цялостната многотомна поредица. Каква да бъде дадена речникова статия, зависи от вида на речника и от неговото предназначение, цели и задачи. Както вече споменах, този речник е предназначен за най-широка и най-разнообразна аудитория, за всеки интелигентен българин, нуждаещ се от компетентно тълкуване на термини от областта на екологията и опазването на околната среда. Той може да бъде използван и от специалисти в съответните научни области. Това означава, че речниковите статии трябва да са написани по начин, разбираем едновременно и за ученици и студенти, и за неспециалисти, и за специалисти, което се оказва доста трудна задача. По вид речникът е терминологичен с тълковно-енциклопедичен характер. Поради това речниковата статия е сложна както по замисъл, така и по структура, тъй като след много от дефинициите се дават редица допълнителни данни и допълнителна информация за дефинираните термини, както и добре подбрани примери, улесняващи усвояването.

При съставянето на речник от такъв тип възниква много същественият от лексикографска гледна точка въпрос за определянето на словника, за критериите при подбора на термините. Оформянето на словника е резултат от продължителна работа върху специализирани текстове. Авторите бяха събрали много голям терминологичен масив чрез пълно ексцерпиране и инвентаризиране на учебния материал в учебниците от IV до XII клас, издадени през последните години (след 1990 г.), като за един и същи клас и предмет бяха проучени по няколко учебника, издадени от различни издателства. Разбира се, с цел получаване на допълнителни знания и на по-богата и по-широка информация в Речника има и термини, които липсват в учебниците. Като допълнителни източници сме ползвали учебници и помагала за висшите учебни заведения, наши и чужди енциклопедии, най-различни справочници от частнонаучен и общонаучен характер, специализирани български и чужди речници, научни статии, студии, монографии и др. Целият този терминологичен масив беше подложен на сериозна научна обработка и лингвистичен анализ. Поради ограничения в обема в Речника бяха включени само основните термини, като за *основни* се приемат термините, означаващи понятия, съставляващи основата, върху която е изгра-

дена системата от знания в дадена наука. Също така в този том присъстват и много названия на единични обекти (събития, организации, институции и пр.), например *Министерство на околната среда и водите, Изпълнителна агенция по околна среда, Българска ветроенергийна асоциация, Зелена партия, Европейска зелена седмица, Европейска зелена столица, Комисия за устойчиво развитие към ООН* и др.

Изработването на Речника във връзка с организацията на терминологичния материал в цялостния му обем, от една страна, и със строежа на отделните речникови статии, от друга, се основава на две фундаментални положения от теорията на терминологията: **двустепенност при тълкуването на речниковата единица** и **системност при организирането на речниковия материал**.

1. ДВУСТЕПЕННОСТ ПРИ ТЪЛКУВАНЕТО НА РЕЧНИКОВАТА ЕДИНИЦА

Използва се въведеният от М. Попова **комплексен подход** в терминологията, който е новаторски, защото чрез него се прилага нов модел при изучаването на термините. Същността на този подход се състои в това, че терминът се разглежда като многоаспектна цялост. Всеки термин представлява единство от понятийна, логическа, семантична и формална структура. Понятийната и логическата структура принадлежат на класификационната схема на дадената научна или професионална област, а семантичната и формалната структура – на класификационната система на езикознанието (Попова 1985: 156). Това означава, че терминът е сложен комплекс от два плана: от съдържателни характеристики, които са съществени за специалното знание, и от формални (езикови или външни за специалното знание) характеристики. За да обясни по-точно същностната страна на термина, М. Попова я разглежда като състояща се от две равнища, за които въвежда термините *съдържание на термина* и *значение на термина*. Под *съдържание на термина* се разбира *цялата съвкупност от знания за обекта*, а под *значение на термина* – *тази част от съдържанието, т.е. от знанията за обекта, която представлява най-съществените му признаци и която е необходима и достатъчна за неговото идентифициране, разпознаване и разбиране* (Попова 2012: 36). Значението на термина в съкратен и обобщен вид се описва и отразява в неговата дефиниция. Съдържанието на термина е по-широкото, по-общото понятие, а значението – по-тясното. Значението трябва да включва най-малко два признака от съдържанието. Единият е идентифициращ, т.е. такъв, който отнася обекта към определен клас понятия, а вторият е диференциращ, т.е. такъв, който разграничава дадения обект от другите (Попова 2012: 36–37). Например при термина **вятърна енергия** с дефиниция *един от възобновяемите енергийни източници, използван за получаване на електроенергия чрез използване на специални ветроустановки, поставяни в районите с постоянни силни ветрове* идентифициращ признак е ‘възобновяем енергиен източник’, а диференциращ признак – ‘използване на специални съоръжения – ветроустановки’. Също така при термина **антропогенно замърсяване на околната среда** с дефиниция *замърсяване на околната среда, което възниква в резултат на биологическото съществуване и стопанско-ико-*

номическата дейност на хората идентифициращият признак е ‘замърсяване на околната среда’, а диференциращият – ‘възникването в резултат на биологическото съществуване и стопанско-икономическата дейност на хората’.

При съставянето на редица речникови статии е много трудно да бъде намерена границата между съдържанието и значението на термина, тъй като за част от признаците има колебание дали да бъдат отнесени към съдържанието, или към значението. Именно по тази причина в Речника освен значението при много термини се представят и някои елементи от съдържанието им. Тези допълнителни знания са от най-разнообразен характер и се дават с цел по-пълно, по-ясно и по-точно разбиране на термина и получаване на всеобхватна представа за означавания от него обект или явление. Те се отнасят до някои по-специфични негови особености или представляват любопитни факти. В Речника допълнителните знания се представят след дефиницията и са отделени със специален знак ■. Като примери ще разгледам речниковите статии на два термина: **биомии** и **възобновяеми енергийни източници**:

биомии, ед. биом. *Биол.* Основните екологични зони, на които може да бъде разделена земната повърхност, представляващи група екосистеми, които имат сходна структура, облик на растителността, общ характер на техния животински свят и на условията на средата. ■ Биомите са исторически обособили се организмови общности, съдържащи разнообразни съобщества от растения и животни. ■ Повечето биомии са наречени по името на доминиращия в тях вид. ■ Най-характерните особености на биомите се определят от климата. ■ Биомите биват *сухоземни* и *водни*. Водните биват *соленоводни* и *сладководни*, като сладководните от своя страна биват *биомии на течащите води* и *биомии на стоящите води*. ■ Сухоземните биомии в посока от север на юг са: *тундра, тайга, широколистни листопадни гори, степи, пустини и екваториални и тропични влажни гори*. ■ В океаните няма такова рязко обособяване на пояси и области, но има няколко зони, обособени въз основа на проникването на слънчевата светлина в дълбочина.

възобновяеми енергийни източници; ВЕИ. *Икон. Екол.* Енергийни източници, които не намаляват при тяхното използване от човека, от които няма да се почувства недостиг нито в настоящия момент, нито в бъдеще и които са практически неизчерпаеми. ■ Използването на възобновяеми енергийни източници не замърсява околната среда и не води до промяна на климата и до климатични аномалии. Затова тези природосъобразни производства са много препоръчителни в екологично отношение и в много държави се взимат най-различни мерки за увеличаването на количеството на енергията, получена по този начин. Една от основните цели в енергийната политика на Европейския съюз е насърчаването и подпомагането на тези производства, което ще доведе до нарастване на енергийната ефективност. Днес съществуват много европейски програми и проекти, подкрепящи производството на енергия от ВЕИ. ■ В България в момента е разработена и се прилага Национална дългосрочна програма за насърчаване на използването на възобновяеми енергийни източници, според която делът на ВЕИ през 2015 г. трябва да достигне 9%. Вж. **енергия на вятъра, енергия на слънцето, енергия на биомасата, енергия на приливите и отливите** и **геотермална енергия**. Срв. с **невъзобновяеми енергийни източници**.

2. СИСТЕМНОСТ ПРИ ОРГАНИЗИРАНЕТО НА РЕЧНИКОВИЯ МАТЕРИАЛ

Един от главните принципи за терминографска обработка на речниковия материал е системният. Тъй като системността е сложно понятие с много и разнородни аспекти, тук ще се спира само на тези нейни страни, които използваме в работата си по Речника. Прилагането на принципа на системността в четвъртия том на поредицата е особено важно, защото основните термини, включени в него, принадлежат на различни терминологични системи, на различни науки, всяка от които се характеризира със своя специфика като съответна област на знанието. Така развитият модел за системния подход в терминографията е разработен от М. Попова и дава възможност както за ясно и точно цялостно структуриране на речника, така и за определяне на възможно най-правилната и най-разбираема схема и структура на речниковите статии. М. Попова разграничава два типа системност: **вътрешна** и **външна**. **Вътрешната системност** е свързана с понятийно-семантичните връзки в съответната научна област и се моделира чрез отразяването на понятийната системност в нея. Това означава, че на първо място предварително трябва да се установят терминологичната система и структура във всяка отделна научна област, представена в речника, и след това на ниво речникова статия да се намери отговор на въпроса как да се опишат връзките между отделните термини. По-важните системни отношения тук са следните: връзка между родовия термин и видовете му термини; връзка между видови термини, съподчинени на общ родов; връзка между термина, назоваващ цялото, и термините, назоваващи неговите части; и връзки от семантичен (смыслов) характер, чието припомняне ще улесни разбирането на даден термин. **Външната системност** се проявява както във взаимоотношенията между термините от различните научни области, така и във взаимоотношенията между тях и общоупотребимата лексика (Попова 2012: 524–529). В разглеждания речник са представени взаимоотношенията между термините от различните терминологични системи главно по следните начини:

– Обща дефиниция и обща речникова статия имат термини, употребявани в различни научни области, но напълно идентични и по форма, и по значение, и по означаван денотат, т.е. тези термини означават едни и същи обекти и явления от действителността. В този случай областите се отбелязват след заглавката. Например **лагооборот**, -и; **воден кръговрат**; **кръговрат на водата**. *Геогр. Екол.* Непрекъснато движение на водата в природата, което се осъществява чрез процесите на изпарение на вода от сушата и водните басейни, пренос на водни пари, въздушните потоци, кондензацията на въздушните пари, падане на валежи от дъждове и снегове и тяхното просмукване в почвата. Друг пример: **ветрова ерозия**; **дефлация**. *Геогр. Екол.* Разрушаване и отнасяне на повърхностния слой на почвата, предизвикано от силни ветрове и въздушни течения.

– В една речникова статия като многозначен термин с отделни, различаващи се помежду си дефиниции се представят термини, които означават едни и същи обекти и явления, употребяват се в различни науки, но във всяка една от тях се набляга на различни техни аспекти, признаци и характеристики. Такива термини имат различни значения, които обаче се отнасят за общ денотат. Напр. **екологична криза**; **екокриза**. *Екол. Икон.* 1. Понятие, което включва

различни изменения в структурата и функционирането на екологичните системи под въздействието на стихийни природни явления (напр. земетресения, наводнения, вулканични изригвания, бури, урагани и др.) или под влияние на антропогенни фактори. 2. Замърсяване на околната среда до степен, при която има опасност за съществуването на живите организми и хората. 3. Несъответствие между нуждите на промишлеността, производството и бизнеса от дадени суровини и ресурсно-екологичните възможности на природата за тяхното удовлетворяване.

– В отделни статии се представят омонимните термини, т.е. тези, които имат еднаква езикова форма, но съвсем различно значение и различен денотат (назовават различни обекти, процеси, явления и пр.). Напр. **климакс** в значение на *климактериум* и **климакс** в значение *относително устойчиво, относително стабилно и самоподдържащо се общество, което се намира в равновесие със средата и ще просъществува без промяна, докато условията остават същите*. Същото явление се наблюдава и при термина **ерозия**. В географията и екологията **ерозия** означава *пълно или частично разрушаване на скалите и почвите под влияние на ветровете, водите, топящите се снегове, силни летни дъждове и др.*; в медицината – *повърхностно нараняване на лигавицата*, а като технически термин – *разрушаване на повърхност на метали чрез електрически ток*.

В заключение бих отбелязала следното: тук се спрях на някои виждания във връзка с изработването на речниковите статии в „Терминологичен речник по екология и опазване на околната среда“ с оглед на актуални съвременни терминографски въпроси. Опитах се да представя тези виждания в приложен аспект и така представени, те са отворени към диалог и дискусии, които биха били много полезни и ценни за терминографската практика.

И нека да не забравяме, че изработването и създаването на различни видове речници е може би една от най-важните, най-значимите и най-общественополезните дейности на съвременната езиковедска наука, защото речниците са най-търсената и най-продаваната езиковедска литература. Те достигат до всеки град, до всяко село, до всяка библиотека, до всеки дом. Речникът, независимо от неговия тип, предназначение и цели, е настолна и най-често употребявана книга за всеки учещ се, за всеки специалист, за всеки учен и изследовател и за всеки образован и интелигентен човек. Затова ще си позволя да завърша с една мисъл на видната руска езиковедка Светлана Григорьевна Тер-Минасова: „Словари – это пути и путеводители познания, это свидетели уровня познания человеком как внешнего, окружающего мира, так и собственного, внутреннего мира“.

ЛИТЕРАТУРА

- Попова 1985:** Попова, М. Към въпроса за отношението между терминологична и общо-употребима лексика. – В: Славистичен сборник. София: Изд. на БАН, 1985.
- Попова 2012:** Попова, М. Теория на терминологията. Велико Търново: Знак '94, 2012.